

САКРАЛЬНІСТЬ ПОХОВАНЬ МІСТА КИЄВА

Анотація: В роботі розглядаються поховання міста Києва та їх сакральне значення. Поховання як одні з найбільших та найдавніших сакральних об'єктів є не лише місцями спочинку померлих, а й об'єктами, що можуть відображати культурні особливості різних часів за які вони існують. Увага надається розгляду цвинтарів зі сторони їх сакральної стійкості, сучасного стану та культурного значення. У статті розглянуто поняття сакральної стійкості на прикладі поховань міста Києва, їх сучасний стан та можливості його покращення або збереження.

Ключові слова: сакральність, цвинтар, некрополь, кладовище, сакральний географічний об'єкт, сакральна географія.

Актуальність. Збільшення території міста та кількості населення неминуче призводить до зростання показника смертності. У той же час старі кладовища через своє місцезнаходження залишаються незмінними. Деякі цвинтарі через тривале використання занепадають та, в окремих випадках, з часом переносяться на інше місце. В такому випадку потрібно повністю розуміти яке сучасне сакральне значення має об'єкт що змінюється або переноситься.

Проблема. Київ – одне з найдавніших міст України, на території якого, ще до часу отримання сучасної назви, існували давні людські поселення, де люди проживали й помирали. В результаті сформувалися чисельні місця поховань – як поодинокі (персональні, сімейні), так й загальні (кладовища, загальні могили). В наш час найбільш поширеною формою поховання є кладовища. Окремо та в склепах найчастіше ховають лише видатних людей.

Цілі. Визначити місце кладовищ та поховань поміж інших сакральних об'єктів міста Києва. Зокрема:

- на прикладах розглянути некрополі Києва, та їх сучасний стан;
- розглянути некрополі як складові міського ландшафту та сакральні пам'ятки;
- визначити доцільність їх подальшого використання та можливості зміни його способу.

Стан вивчення. Людські поховання вивчаються рядом наук. В них входять археологія, яка вивчає давні

захоронення; релігієзнавство – релігійний аспект поховальних традицій; некрополезнавство – історія сучасних некрополів їх розвиток. В працях Л.Проценко (Історія Київського некрополя) [6], В.Жадько (Байковий некрополь, Енциклопедія Некрополезнавства) [1, 2], путівник "Лук'янівське цивільне кладовище" то) розглядають некрополі як Києва так й України. Захоронення також описуються в працях присвячених розгляду храмових комплексів та церков (особливо старих) [1].

Виклад основного матеріалу.

Захоронення решток померлих є однією з перших традицій в людському суспільстві. У різні часи поховання здійснювалися різними методами. У доісторичну епоху поширеним був обряд кремації. Знать часто ховали в курганах. З небіжчиком, залежно від його статусу, ховали також тварин, предмети домашнього вжитку, прикраси тощо. У Київській Русі князів та багатьох видатних людей клали у човен, поруч із ним складали все, що необхідне у потойбіччі – зброю, одяг, знаряддя праці, речі побуту, коштовні речі, тощо. Човен відпускали у річку (море) та підпалювали.

При наземних похованнях з померлим іноді ховали також деяку кількість його худоби. Кострище викладалося зі священних дерев (дуба, липи або берези). По закінченні обряду над багаттям створювали високий курган-могілу. Значна їх кількість збереглася до наших днів.

У той же час сьогоденний похоронний обряд, незважаючи на свою переважно християнську спрямованість, запозичив велику кількість елементів язичницьких вірувань. Зокрема поховання в дерев'яних трунах, обряд поминання померлих тощо.

Із часом, при накопичення великої кількості захоронень на обмеженій ділянці виникли такі поняття як цвинтар, кладовище та некрополь. Вони ввійшли у вжиток у різний час, й на територіях різних держав та культур по своїй суті вони значать одне й те ж – "місце поховання померлих". Саме тому у статті дані терміни будуть використовуватись як синоніми.

Сьогодні більшість некрополів Києва відносяться до діючих релігійних сакральних об'єктів або мають статус охоронних територій. Існує більш ніж 20 об'єктів захоронень, в тому числі великі цвинтарі, захоронення при релігійних об'єктах (церквах, монастирях тощо) та окремі захоронення.

Цвинтарі є одними з сакральних об'єктів міста Києва, що мають високу сакральну стійкість. Під сакральною стійкістю розуміється можливість супротиву об'єкту несприятливим руйнівним факторам як природного, так й соціального характеру. Їхня стійкість визначається такими факторами як: походження об'єкту, просторове розташування та конфігурація, значення об'єкту в межах певної класифікації, культурне значення та цінність об'єкту, композиція будівель. Зважаючи саме на ці фактори їх повне зникнення можливе лише в трьох випадках: через багаторічний нагляд (іноді більше тисяч років), велику природну катастрофу (виверження вулкану, різка зміна русла річки) або навмисне знищення людиною (перенесення, забудова тощо).

Цвинтарі перед усім є досить великими площинними об'єктами, тобто руйнівний фактор повинен впливати на всю площу об'єкту. Незважаючи на різноманітні форми, монументи переважно створюються із монолітного каменю або звареного заліза. Кам'яні надгробки, монументи, статуї мають найбільшу стійкість до несприятливих явищ та можуть зберігатися довгий час (тисячі років). Металеві хрести та скульптури мають меншу стійкість через високу чутливість до ерозійних процесів, що призводить до швидкого руйнування. Розглядати ж стійкість споруд на територіях цвинтарів досить важко. Вона може сильно коливатися залежно від типу, методу створення та багатьох інших факторів.

Із найдавніших цвинтарів Києва на сьогодні можна назвати Аскольдову могилу. Хоча перші та найбільш давні захоронення було знищено досить давно але місцевість на якій вони знаходилися досі вважається сакральною. Незважаючи на зникнення самого захоронення його постійні перебудови та спроби знищення (за часів СРСР) у наш час вона являється сакральним об'єктом, охороняється законодавством, має статус пам'ятки історії національного значення, пам'ятки природи місцевого значення, пам'ятка археології національного значення [4].

Великі сучасні **цвинтарі** також є не тільки місцями поховань, а й значними об'єктами історико-культурної спадщини. До них можна віднести Байкове кладовище, Лук'янівський цвинтар. У наш час вони закриті для нових поховань. Ховати дозволено лише на вже існуючих ділянках та є можливість підзахоронення біля старих могил. Через те, що на їхній території розташовані поховання видатних людей такі цвинтарі у певні дні (дні народження, смерті, певні свята) приймають велику кількість людей як з прилеглих територій, так з інших районів, країн. Також є велика кількість цвинтарів, що використовуються переважно лише за своїм прямим призначенням і є відкритими для нових поховань. Вони

відвідуються для поминання померлих родичів та у деякі свята. Але порівняно з іншими великими сакральними об'єктами, регулярність відносно невисока, а за кількістю людей невелика. Але при цьому вони відвідуються протягом багатьох років незважаючи на зовнішні фактори (окрім таких глобальних явищ як цунамі, урагани, землетруси, падіння небесних тіл).

Цвинтарі перш за все утворюються на околицях міст, на територіях які неможливо використовувати у сільському господарстві, будівництві тощо. Це можуть бути схили, горбиста місцевість, місця з неродючими ґрунтами тощо [11]. Таке розташування робить можливим їх розширення залишаючи доступними для містян. Такий метод створення нових цвинтарів почав діяти ще з давніх часів. Київ не є виключенням. Але через розширення міста велика кількість кладовищ опинилася у межах його території.

Одним з таких є **Дарницьке кладовище**. У наш час воно є загальнодоступним для поховань. На цьому цвинтарі можна відстежити загальну тенденцію, при якій обмежена територія стала причиною великої щільності захоронень. Цвинтар має декілька основних доріг для проїзду та невелику площу біля церкви. Через це найдоступнішими є саме поховання біля цих доріг. При цьому третя, четверта та більш дальні лінії поховань мають дуже обмежений доступ. Відстань між сусідніми похованнями іноді звужується до менш ніж півметра. Якщо також брати до уваги те, що велика кількість могил обнесено парканом, а через різні розміри самих поховань проходи між ними досить звисні, відвідування та догляд за дальніми рядами ускладнюється, особливо для літніх людей. Хоча така щільність загалом є негативним фактором, саме через неї залишаються вільні території, що дають можливості для подальшого розвитку цвинтаря. Більшість надгробків являють собою кам'яні плити різних форм на яких міститься інформація про померлих. Рідше зустрічаються барельєфи, статуї тощо. Склепи відсутні.

Байкове кладовище, незважаючи на статус одного з найвідоміших цвинтарів України, має схожі проблеми. Незважаючи на досить високу доступність та добрий стан поховань відомих людей, звичайні та давні захоронення знаходяться у менш доглянутому стані. у результаті частих підзахоронень та перепоховань дальні ряди поховань є важкодоступними або ж зовсім недоступними. При цьому головною причиною недоступності є не самі поховання, а паркани які досить часто закривають не лише територію поховання, а й прилеглі стежки та проходи. Також на території Байкового цвинтаря присутні склепи. Вони мають досить різноманітні архітектурні форми та розташовані по території нерівномірно. Так само як могили, багато з них є занедбанними та перебувають у напівзруйнованому стані.

Іншою великою проблемою серед кладовищ Києва є висока засміченість території. Цю проблему намагаються подолати різними методами: від штрафів до розміщення смітників безпосередньо на території цвинтаря біля поховань. При цьому якщо розміщення смітників й задовольняє потреби утилізації сміття безпосередньо з ділянок, воно значною мірою погіршує естетичний стан території, а влітку ще й створює неприємний запах. З іншого боку, заборона та штрафи за викидання сміття, дають здебільшого лише документальний захист. Практично ж сміття збирається у купи уздовж доріг та на місцях поховань які давно не доглядаються.

Досить часто при церквах та монастирях створюються території для захоронення священнослужителів, меценатів, видатних людей. Такі місця мають відносно невелику площу та знаходяться безпосередньо у самій

церкві або на прилеглий до неї території. Такі захоронення є в усіх старих та великих храмових комплексах та більшості церков.

Не беручи до уваги археологічні знахідки часів Київської Русі та доісторичні поховання, одним з найдавніших поховань можна визнати **Аскольдову могилу**. Приблизним часом заснування є 882 рік. Назва в честь захоронення князя Аскольда. З часом на прилеглій території було збудовано Миколаївську церкву (були періоди знищення та відновлення). Історія самого цвинтаря розпочалася з невеликої кількості поховань при церкві святого Миколи, а потім при Микільсько-Пустинському монастирі. З часом кількість поховань збільшилася та було створено цвинтар "Аскольдова могила" [8]. У 30-х роках ХХ століття цвинтар було ліквідовано та створено паркову зону. Лише після розпаду СРСР монастир з прилеглими територіями було передано УГКЦ.

Одне з найвідоміших в Україні – **Байкове кладовище**. Утворене 1833 року на хуторі Сергія Байкова [1]. На території поховано багато видатних постатей, серед них: Леся Українка, Максим Рильський, Михайло Грушевський, Павло Тичина. Нажаль у період ... рр. ХХ ст., значна кількість більш давніх поховань була знищена. Сьогодні цвинтар є пам'яткою історії та культури, на ньому ховають видатних особистостей або підзахоронюють родичів до сімейних ділянок [2].

Ліквідовані цвинтарі. Із часом, через ряд різних причин багато кладовищ закриваються для поховань, а потім ліквіднуються. Зазвичай більша частина їхніх поховань вже довгий час не доглядається, а інші відвідуються з надто малою періодичністю. Окрім цього немаловажним фактором є розташування кладовища та перспективи забудови його території.

Після прийняття рішення про ліквідацію існуючого цвинтаря, якщо є можливість, поховання переносяться на нову територію. Перезахоронення проходить після згоди родичів або відповідного указу, якщо у покійного нема рідних. Нажаль у деяких випадках, коли могли сильно зруйновані та старі відновлення часто неможливе. У такому випадку вони знищуються.

До ліквідованих цвинтарів можна віднести такі: Микільсько-Слобідський, Дехтярівський, Вигурівський, Щекавицький, Мостицький, Йордано-Богословський, малі окремі захоронення.

Місця захоронень померлих від репресій під час II СВ. У Києві також представлені повоєнні захоронення. Переважно це місця масових захоронень жертв німецького нацизму. По-перше, до них належать місця масових розстрілів – такі як Бабин Яр. По-друге, місця захоронень померлих у київських концтаборах – Сирецькому та Дарницькому.

Сьогодні, зі зменшенням кількості людей які мають до них безпосереднє відношення, вони все більше вшановуються лише як культурно-історичні об'єкти. На території Києва знаходилися два концтабори Дарницький та Сирецький, в яких померло близько 68 до 71 тисячі осіб (Дарницький) та приблизно 30 тис (Сирецький). У даний час, на території Києва встановлено значну кількість пам'ятних знаків: табличок, каменів різних форм. Самі ж концтабори було знищено, а на їх територіях встановлено пам'ятники жертвам та розміщено інформацію про кількість загиблих. На великі свята пам'ятні місця прибираються та до них відносяться квіти. Але впродовж всього року вони мало відвідуються, про що свідчать зав'ялі та засохлі квіти.

Одиночні поховання та захоронення при монастирях. Як було сказано, при великих храмових комплексах, монастирях та церквах зазвичай присутні свої поховання (невеликі цвинтарі). Київські храми не є винятком.

На сучасній території ботанічного саду ім. Гришка раніше існував цвинтар, що належав до **Видубицького монастиря** (заснованого князем Всеволодом у 1070 р.) [10]. Нажаль впродовж 30-60 років ХХ ст. основна частина поховань була знищена (територія була передана під ботанічний сад). Сьогодні залишилась лише невелика частина поховань, розташованих безпосередньо на монастирській території.

Комплекс **Кисво-Печерської Лаври** має на своїй території цвинтарі в районі ближніх та дальніх печер. Кладовище на ближніх печерах за СРСР було розчищене, залишилося лише 20 надгробків, на даний час ведуться роботи з відновлення [1].

Багато інших монастирів та церков мають свої окремі місця де зберігаються як рештки місцевих священнослужителів. Вони можуть мати різні форми: невеликі наземні кладовища, склепи як під самою будівлею монастиря так і окремо.

Особливою категорією можна назвати **цвинтарі домашніх тварин**. Вони з'являються стихійно. Однією з причин є те, що не існує законів які б контролювали їх утворення та використання. Це не дає можливості для легального виділення території під захороння, проведення ритуальних послуг (офіційними організаціями) тощо. У багатьох країнах світу існує позитивна практика створення цвинтарів для домашніх тварин, що має значний вплив на сакральний стан міста оскільки відкриває принципово новий об'єкт для відвідування та вшанування.

Також до поховань відноситься велика кількість об'єктів **археологічних розкопок**. Як зазначено у праці Івакіна В. Г. на території сучасного Києва було знайдено значну кількість давніх захоронень. Так у 1919 та 1930 рр було знайдено ряд поховань на горі Дитинці [3]. Відкрито два великі некрополі, які скоріше всього належали до різних київських городищ та були розташовані вздовж сучасної вулиці Фрунзе [5]. На території міста також було обстежено братські могили, що залишилися після захоплення міста ханом Батием. Більшість із них зазвичай розпочинаються як екзаменування ділянки під забудову.

Отже, було розглянуто поховання міста Києва та визначено їхню високу сакральну цінність та сакральний потенціал. Дослідження виявило, що кладовища, одиночні та масові захоронення є значними історико-культурними пам'ятками, які істотно впливають на сакральний стан міста. Їхня стійкість у свою чергу збільшує загальну сакральну стійкість міста через можливість збереження багатьох сакральних та культурних цінностей протягом довгого часу. Також при вивченні сучасного стану кладовищ Києва було виявлено, що незважаючи на свою високу стійкість багато з них поступово зникають та мають досить занедбаний стан. Знищення кладовищ зазвичай спричинене прямим втручанням людини яке має на меті саме знищення захоронення або перенесення. За часів СРСР деякі захоронення знищувалися за політичними мотивами у основному це були поховання видатних людей, особистостей пов'язаних з рухами за незалежність та деяких священнослужителів. Основною причиною зникнення цвинтарів у наш час є постійне збільшення темпів зростання міста та через забудову старих кладовищ територія яких прилягає до територій нової забудови. Ті ж Київські цвинтарі, що досі існують можна поділити на діючі у повній мірі (відкриті для нових захоронень), частково діючі (можливе лише підзахоронення до родинних ділянок) та закриті – використовуються переважно як історико-культурні релігійні пам'ятки або підлягають забудові.

Усі вищеописані об'єкти є досить важливі але лише однією з багатьох часток усіх сакральних об'єктів Києва. У подальшому стає необхідне виділення нових

територій для поховань або значна оптимізація та покращення вже існуючих. При цьому вже існуючим кладовищам за можливості необхідно надати статус охоронних об'єктів. Також бажано заборонити нові поховання на території вже існуючих давніх але не доглянутих. Це допоможе зберегти як сакральні, історико-культурну значимість так й естетичну привабливість багатьох некрополів.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія некрополезнавства / Автор-упорядник Жадько В.О. – К., 2013. – 706 с.
2. Жадько В. Байковий Некрополь: Історичний фотоілюстрований довідник. – К. : СПД Жадько В. О., 2004. – 240 с.
3. Івакін В. Г. Історія археологічних досліджень давньоруських поховальних пам'яток Києва / В. Г. Івакін// Харьковський історико-археологічний ежегодник. Древности. – Харьков 2011. – Вып 10 – с. 302-313.

А. Марченко, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

САКРАЛЬНОСТЬ ЗАХОРОНЕНИЙ ГОРОДА КИЕВА

В работе рассматриваются захоронения города Киева и их сакральное значение. Захоронение как одни из крупнейших и древнейших сакральных объектов является не только местами отдыха умерших, но и объектами, которые могут отражать культурные особенности разных времен за которые они существуют. Внимание уделяется рассмотрению кладбищ со стороны их сакральной устойчивости, современного состояния и культурного значения. В статье рассмотрено понятие сакральной устойчивости на примере захоронений города Киева, их современное состояние и возможности его улучшения или сохранения.

Ключевые слова: сакральность, некрополь, кладбище, сакральный географический объект, сакральная география.

A. Marchenko, Postgraduate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

KYIV'S BURIAL PLACES SACREDNESS

This paper considers the burial places of Kyiv and their sacred values. Burial as one of the most ancient and sacred objects is not only the resting place of the dead, but also objects that may reflect cultural characteristics of different times for which they exist. Attention given to consideration cemeteries on the part of the sacred resistance, current state and cultural significance. The article considers the concept of sacred sustainability on example of cemeteries of Kyiv, their present state and its possible improvement or preservation.

Keywords: sacredness, cemetery, necropolis, sacred geographical objects, sacred geography.

4. Кабінет міністрів України постановою від 27 грудня 2001 р. N 1761 Київ "Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України".

5. *Каргер М. К.* Древний Киев: В 2т. – М.; Л., 1958.

6. *Проценко Л. А., Костенко Ю.* Лук'янівське цивільне кладовище, путівник. – "Інтерграфік". – С. 192.

7. *Масляк П. О.* Рекреаційна географія: навч. посіб. – Київ: Знання, 2008. – 343 с.

8. Парафія УГКЦ св. Миколая Чудотворця на Аскольдовій могилі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://askoldovamohyla.org/uk/node,12>.

9. *Проценко Л.А.* Київський некрополь: Путівник-довідник. – К.:Укр.письменник, 1994. – 334 с. ISBN 5-333-00673-3.

10. Центральний державний історичний архів України "ЦДАК". – Ф.130. – Оп. 2. – Од. зб. 9. – С. 4.

11. *Chris C. Park.* Sacred Worlds: an Introduction to Geography and Religion. London: Routledge, 1994. – 332 p.

Надійшла до редколегії 06.10.15